

Essay

**Om deltakende observasjon og fokusgruppeintervju –
et essay om hvordan det ser ut og hvordan det sies å være**

Kristin Helleberg
Januar 2012

Kvalitative metoder
Senter for Profesjonsstudier
Høgskolen i Oslo

Innledning

Prosjekt og problemstilling er avgjørende for valg av metoder. Ulike metoder er ulike virkemidler for å svare på ulike spørsmål (Kvale & Brinkmann, 2009). Det er derfor viktig å velge metoder som kan besvare spørsmål i forskningsstudier. Jeg planlegger en forskningsstudie, og dette essayet vies til å diskutere *valgte metoder og deres utfordringer* som vil være av betydning for denne konkrete undersøkelsen. Diskusjonen vil dermed bidra til avklaringer som er viktig i starten av forskningsstudien. Den planlagte studien handler om betydningen av tjenesteutøvernes handlinger, kunnskaper og forståelse for Eldres psykososiale behov, hvor det overgripende målet er å fremme livskvaliteten hos eldre på sykehjem.

Innledningsvis i dette essayet kommer jeg til å presentere en generell beskrivelse av den planlagte forskningsstudien, med særlig fokus på begrunnelse for valg av tema. Deretter vil jeg diskutere de utfordringer som oppstår ved valg av metode og de forskjellige metodenes fordeler og ulemper, hele tiden på bakgrunn av mitt eget forskningsarbeid. Herunder vil jeg blant annet belyse hvordan de forskjellige metodene skaper ulike forutsetninger for forskerens nærhet og distanse til individene hun undersøker, hvilke metoder som er best egnet til fremme ulike typer informasjon og hvordan de ulike metodene skaper forskjellige forutsetninger for forskerens forståelse både for sin egen situasjon og de hun undersøker. Ved hvert av disse temaene kommer jeg til å benytte meg av konkrete eksempler fra mitt eget planlagte studie, i håp om at dette skal kunne forberede meg på viktige problemstillinger som helt sikkert vil dukke opp i forskningsarbeidet.

Presentasjon av den planlagte forskningsstudien

I min lange erfaring med sykehjem har jeg vært vitne til hvordan hender som lenge har ligget stille, varsomt og ømt kan kjæle med en kattunge. Jeg har sett et gammelt ansikt lyse opp ved synet av et barn, hørt sang fra eldre som lenge har vært tause og latter fra eldre som igjen fikk danse eller bevege seg til musikk. Slike naturlige opplevelser er vesentlige i de Eldres hverdag. Samtidig har jeg også sett triste, unevnelige eksempler på det motsatte. De mange problemområder som tidligere

sykehjemsforskning har pekt på er i så måte gjenkjennelige. Spesielt eldres psykososiale behov utpeker seg dermed som et område for utvikling. I aviser, fjernsyn og i flere forskningsstudier formidles at eldre opplever sine psykososiale behov mangelfullt eller ikke ivaretatt i sykehjem. Med psykososiale behov menes blant annet verdsetting, oppmerksomhet, sosialt samvær, åndelighet og håndtering av sorg/tapsopplevelser. Kunnskap om at eldres psykososiale tilstand har betydning for sykdomsutvikling, helse og velvære er godt dokumentert. Her er ivaretagelse av den enkeltes helhetlige helse og den eldres verdighet og autonomi sentralt. Verdighet henspiller på den eksistensielle dimensjonen som ny forskning viser er av stor betydning for eldres helse. Det er ingen tvil om at tjenesteutøverne i sykehjem har en viktig rolle i å fremme eldres psykososiale helse. De kan i den daglige omsorgen på ulike måter sørge for at psykososiale behov dekkes. For å dekke disse behovene, er det en forutsetning at personalet har nødvendig kompetanse.

Det er disse, ofte glemte, psykososiale behov hos de eldre og tjenesteutøverens kunnskap og forståelse om dem som kommer til å være temaet for forskningen min. Prosjektet har tittelen: *Ivaretagelse av eldres psykososiale helse. Tjenesteutøveres forståelse av og oppmerksomhet på og handlinger rettet mot eldres psykososiale behov i sykehjem*. Hensikten med forskningsprosjektet er å utforske og beskrive tjenesteutøvernes forståelse av og oppmerksomhet på eldres psykososiale behov. I forskningen kommer jeg til å anvende deltakende observasjon og fokusgruppeintervju. Kombinasjonen av observasjon og intervju har tre hensikter. For det første kan kombinasjonen gi komplementær kunnskap. For det andre kan de utfylle hverandre. For det tredje brukes som oppfølgingsstudie (Fangen, 2010; Halkier & Gjerpe, 2010). Metodene fungerer som ulike perspektiver i utforskingen av spørsmålsstillingene (Fangen, 2010). I praksis innebærer dette at jeg kan intervju om konkrete hendelser jeg har observert. Jeg kan samtale med ulike personer om disse tingene, holde ting jeg har observert opp mot ting jeg hører sagt. Og eventuelt på en forsiktig måte konfrontere deltakerne med at det de sier, stemmer dårlig overens med det jeg ser de faktisk gjør. Det kan gi grunnlag for å validere tolkninger. Validitet må søkes gjennom kvalitet i gjennomføringen og gjennom kommunikative og pragmatiske former for validering. Deltakende observasjon skal i utgangspunktet sikre høy validitetsgrad (Kvale & Brinkmann, 2009). Begrepet validitet er hentet fra kvantitativ forskning og henspiller på deres metoder. Holdbarhet kan være et tilsvarende begrep i kvalitativ forskning og vise

at begrepene innebærer ulike ting. Kombinasjon av flere metoder vil dermed øke holdbarheten av undersøkelsens resultater. Holdbarheten kan økes ved kunnskapsproduksjon om problemområdets forskjellige dimensjoner eller fortolkninger. Den planlagte forskningen vil finne sted på sykehjem. Forskningsstudien vil undersøke i hvilken grad tjenesteutøverne i sykehjem forstår viktigheten av Eldres psykososiale behov, og hva som kan fremme oppmerksomhet på handlinger i forhold til slike typer behov? Denne problemstillingen reiser nye spørsmål som: Hva vet tjenesteutøverne om betydningen av oppmerksomhet på psykososiale behov for den Eldres helse? Hva vet tjenesteutøverne om psykososiale behovs betydning for subjektiv opplevelse? Hvilke strategier og redskaper har tjenesteutøverne til å møte Eldres psykososiale behov? Hva er handlingsrommet innenfor det strukturelle rammeverket? Med disse forskningsspørsmålene i tankene vil jeg diskutere metodologiske utfordringer ved bruk av observasjon og intervju.

Metodologiske utfordringer

Prosjektet har en kvalitativ design fordi det har fokus på *hva slags* handlinger. I motsetning til kvantitative metoder som handler om *hvor mye av en slags*. For å finne mest mulig om tjenesteutøvernes handlinger, kunnskaper og forståelse i forhold til Eldres psykososiale behov velges en utforskende studie. Ved slik utforskende forskning kan jeg komme til noe som kanskje ikke var forventet da informert samtykke ble gitt. Det er en etisk fordring å spørre om dette i observasjonen og intervjuet og beskrive det i metoden. Målet er at studiens beskrivelser er gjenkjennelige for og ikke overgrep av informantene. Forskning reiser etiske spørsmål som må vurderes og besvares i både planlegging og gjennomføring. Oppfølging av etiske retningslinjer er nødvendig i alle faser av prosjektet (Kvale & Brinkmann, 2009). Grunnleggende etiske aspekter er konfidensialitet og prinsippene i informert samtykke. Det innebærer å gi informasjon om prosjektets hensikt, frivillighet, anonymitet, mulighet for å trekke seg underveis, min rolle og mulige konsekvenser av forskningen (Warren, 2001). Høflig oppførsel og overholdelse av løfter er selvsagte krav til god forskeradferd.

I kvalitativ forskning utformes design som muliggjør endring av forhold underveis (Gubrium & Holstein, 1997). Denne fleksibiliteten er en fordel fordi det i prosessen kan komme noe man ikke vet om på forhånd. I tillegg til en egen analyseperiode foregår slik

sett analyse kontinuerlig i kvalitativ forskning. De mange veivalgene er små analyser. Samtidig stiller det krav om å holde orden på prosjektet. Veivalgene, de små analysene og endringene må beskrives utover i hele prosjektet. Et konkret, praktisk hjelpemiddel for å holde orden på alle valgene og endringene er regelmessige nedtegnelser i egnet og tilgjengelig notatbok.

I det kvalitative designet er feltforskning valgt som tilnæringsform. Feltforskning synes egnet og hensiktsmessig ved dens spørrende og undrende form. Den har ulike metoder og gir mulighet for mye data. Mye data kan også innebære utfordringer og ikke minst være tidkrevende. Vurdering av fordeler og ulemper ved bruk av observasjon og intervju som metoder avhenger av formålet og utformingen av prosjektet. I vurderingen av fordeler og ulemper dukker stadig disse fire ordene fram; "det kommer an på". Ordene krever nye argumenter. Argumenter som igjen reiser nye spørsmål og "det kommer an på".

Nærhet og distanse

Nærhet og avstand betinger hverandre i forskningsarbeidet. Nærhet vil si at forsker går tett på. Avstand vil si at forsker samtidig forholder seg i bakgrunn, ved å plassere og holde noe på avstand. Det handler om å være tilskuer og deltaker (Skjervheim, 1996) og kunne se tematikken utenfra og innenfra. Nærhet og distanse er en utfordring i både observasjon og fokusgruppeintervju. Observasjon vil gi kunnskap via førstehåndserfaringer, hvilket innebærer en nærhet til utøverne. Men uten at dette påvirker dem i samme grad som ved intervju. Gjennom intervju vil utøverne konfronteres med forventninger, spørsmål og forforståelse. Observasjonene derimot er deltakende, det vil si at forskeren er i direkte kontakt med dem som observeres, ved å være til stede i den sosiale sammenhengen. Samtidig som forsker er passiv i den betydning at hun ikke deltar i aktivitetene. Graden av deltakelse er imidlertid vanskelig å bestemme på forhånd, ettersom den sannsynligvis vil variere i prosessen. Gapet mellom "vi" og "de" kan i følge Gubrium og Holstein være en hindring for meningsfull forståelse av andre (2003). Nærheten som deltakende observasjon i feltet innebærer muliggjør en meningsfull forståelse for tjenesteutøvernes væren og gjøren. Nærheten til utøverne kan gi bedre forståelse og fortolkning også av den tause kunnskapen (Fangen & Sellerberg, 2011). Utfordringen er dermed alltid å delta tilstrekkelig til å få nok kunnskap og forståelse for det som skal undersøkes, samtidig som det er viktig å

beholde nok distanse til å se ting på avstand. Dersom deltakelsen blir for stor, er risikoen at evnen til å observere og til å holde distanse kan forsvinne. Observasjonene gjøres ved gjentatte besøk i sykehjemmene. Distanse til utøverne vil vel også disse etappevise observasjonene bidra til. På den annen side, kan for lite deltakelse føre til utilstrekkelig informasjon. Aller viktigst er at graden av deltakelse er i fokus og at den justeres til fordel for de målsettingene som ligger til grunn for prosjektet.

Ved kvalitative intervju er også forskers forhold til nærhet og avstand et særtrekk. Hun er tett på deltakerne i intervjuet, men må, i likhet med en «observerende forsker» også evne og holde avstand. Intervju kan utføres individuelt eller gruppevis. Valget mellom disse to metodene vil være avgjørende ikke bare for praktisk utforming av forskningsopplegget, men også for tilgangen på informasjon. Ved individuelle intervju vil forskeren kunne stille spørsmål om den enkeltes forståelse og erfaringer, men den sosiale kontrollen kan reduseres eller utebli (Halkier & Gjerpe, 2010). Det kan føre til fortellinger om mange subjektive fortolkninger og "korrekte" forståelser. I gruppeintervju er samspillet mellom forsker og gruppe medlem i fokus. Fokusgrupper kan synes som gruppeintervju, men blir definert som noe annet. Fokusgrupper er en forskningsmetode hvor data produseres gjennom samhandling i en gruppe rundt et emne som forskeren har bestemt (Morgan, 1993). Hvorvidt fokusgrupper er best egnet kommer an på forskningsprosjektets problemstilling, felt og teoretiske perspektiv (Morgan, 1993). Fordelen med fokusgrupper, i motsetning til individuelle intervju, er at forskeren får tilgang til konsentrerte data om emnet på kort tid. I tillegg virker forsker mindre påtrengende ovenfor deltakerne (Morgan, 1993), ettersom det brukes en ekstra person, en såkalt moderator og møteleder. Bruk av moderator skaper en avstand, samtidig som forsker har nærheten til medlemmene. I forhold til forskningsstudien min vil fokusgrupper være mest egnet, da problemområdet vedrører et tema hvor gruppesamhandling er sentralt.

Kombinasjonene av fortolkninger fra observasjon og fokusgrupper gir et såkalt *dobbeltblikk* (Halkier & Gjerpe, 2010). Dobbeltblikket innebærer at jeg kan leve meg inn i informantenes kulturelle forståelser og samtidig distansere meg. Hvilket er nødvendig for å se mønstrene i de kulturelle forståelsene som informantene ikke selv kan se. Det doble blikket gir mulighet for nærhet til virksomheten og til å se nye ting.

Taus kunnskap

Observasjon som metode kan gi data om den tause kunnskap som kommer til uttrykk i for eksempel utøvernes kommunikasjon og samhandling. Framgangsmåten kan gi forskeren adgang til informasjon som deltakerne i et intervju ikke *vil* eller kan sette ord på. Årsaken til dette er at mye av utøvernes kunnskap og ferdigheter i "livsverden" er av typen taus kunnskap (Polanyi, 2000). Denne formen for kunnskap viser seg i mer eller mindre selvfulgelige handlinger som de bruker når de fortolker og handler i samspill med andre. En stor del av disse handlingene, og bruken av dem, fungerer så selvfulgelig at forståelse og begrunnelser sjelden uttales direkte. Slike handlingsmønstre fungerer som såkalt taus kunnskap i folks praktiske bevissthet (Giddens, 1984). Undersøkelse av denne typen handlingsmønstre vil stå sentralt i det feltarbeidet jeg kommer til å utføre på sykehjemmene. Slik kan jeg se hva de gjør eller ikke gjør i arbeidshverdagen i forhold til Eldres psykososiale behov. Ved observasjon kan tjenesteutøverne få anledning til å meddele sine tanker om hva de gjør og hvilke intensjoner som styrer handlingene. Observasjon som metode stiller ikke nødvendigvis spørsmål til utøverne i feltet, men under observasjonene har jeg mulighet til å stille spørsmål og snakke med dem om hva jeg ser at de gjør opp mot hva de sier at de gjør. Det kan gi en rikholdig beskrivelse av hva de sier og gjør i den konteksten der observasjonene finner sted.

Likeledes gir observasjon mulighet for å studere tjenesteutøvernes daglige handlinger, prioriteringer, kommunikasjon og samhandling med de eldre. Jeg vil se etter Eldres mulighet til å foreta små daglige valg. Slike valg har stor betydning for den enkeltes opplevelse av innflytelse og å være verdsatt. Eldres avhengighet for å dekke grunnleggende behov kan påvirke og svekke opplevelsen av selvstendighet og kontroll. Hvorvidt Eldres individuelle behov er mål for utøvernes arbeid kommer til å være sentralt i observasjonene. Faren ved mange sykehjem i dagens situasjon er at knappe ressurser kan føre til at effektiviteten og produktiviteten får foretrede framfor andre viktige oppgaver. Slik kan fokus flyttes fra de Eldres subjektive helsemål til objektorienterte og systemiske gjøremål. Målforskyvning kan vise seg ved at subjektivt velvære og personlig omsorg erstattes med stell og prosedyrer, og opplevd kvalitet blir til kvalitetssystemer (Karoliussen, 2011). I studien min vil jeg blant annet stille meg spørsmålet om utøverne er klar over denne målforskyvningen i dine daglige gjøremål?

Eldres livskvalitet påvirkes og styres av mange kontekstuelle rammer. Hvordan påvirker og styrer de kontekstuelle rammene utøvernes handlinger? Kvalitetsforskriften (St. meld nr. 45, 2002-2003) pålegger kommunene å ha prosedyrer som sikrer at eldres grunnleggende behov blir ivaretatt. Mestringsmeldingen (St. meld nr. 25, 2005-2006) poengterer at personer med behov for omsorgstjenester har rett på sosiale tiltak som bidrar til en mest mulig aktiv og meningsfylt tilværelse i fellesskap med andre. Samhandlingsreformen (St. meld nr. 47, 2008-2009) forsterker disse føringene. Den enkelte kommunes eldreomsorgsplan, sykehjemmets virksomhetsplan og personellsituasjon vil sammen med overnevnte statlige føringer utgjøre vesentlige rammer for utøverne.

Fokusgrupper er spesielt egnet til å produsere data om betydningsmønstre i fortellinger, vurderinger og forhandlinger i en gruppe (Morgan, 1993). Med metoden får man vite noe om hva en gruppe mennesker kan være enige eller uenige om. Fokusgrupper kan slik gi data om hvordan sosiale prosesser fører til bestemte fortolkninger og belyse normer for gruppers praksiser og fortolkninger (Bloor, 2001). Betydningsdannelse er en del av menneskers sosiale erfaringer i hverdagen. Hva gjør utøverne, hvor, når og hvordan, sammen med hvem og hvordan opplever de det? Hvordan bruker de opplevelsene til å forstå andre situasjoner? Alt dette kan inngå i den tause kunnskapen. Fokusgruppe gir deltakerne mulighet til å uttrykke betydningsdannelse som ellers er av den tause typen og gjøres eksplisitt for både medlemmene og forsker (Halkier & Gjerpe, 2010). Dette blir vesentlige data i min forskningsstudie.

Til mine fokusgruppeintervju vil ansatte med treårig høgskoleutdanning og minimum 25% stilling i de to sykehjemsavdelingene bli invitert. Fem til syv personer i gruppen vil være et godt antall. Et høyere antall kan være vanskelig på grunn av at avdelingene ikke har så mange høgskoleutdannede blant de ansatte. Mellom seks og åtte deltakere er tilstrekkelig antall i en gruppe (Morgan, 1997b). Begrunnelsen for å velge høgskoleutdannende i fokusgruppene er at de er ansvarlige for pleie og omsorg til sykehjemspasientene. Intervjuene vil gjøres på deres arbeidsplass. De er da i vante omgivelser og stedet kan anspore til å snakke om emnet. Imidlertid er muligheten for støy og avbrytelser til stede og må forebygges.

Med fokusgruppeintervju ønsker jeg, som nevnt å få svar på, ikke bare hvordan tjenesteutøverne forholder seg til de eldre psykososiale behov, men også de forholdene som ligger til grunn for deres handlinger. Det er fagpersoners ansvar å arbeide for at sykehjemsavdelinger har mål og verdigrunnlag som er integrert hos alle. Mål og verdigrunnlag skal ha den enkelte eldre livskvalitet i fokus. God livskvalitet innebærer muligheter for selvbestemmelse, deltakelse i meningsfulle aktiviteter o.l. Utøvernes arbeid for eldre livskvalitet innebærer også en evaluering av de tiltak man har satt i gang. Spørsmål som dermed vil være viktig i fokusintervju er; Vurderer fagpersonene resultatene (økt velvære og livskvalitet) av tiltakene? Ettersom livskvalitet dreier seg om menneskers subjektive opplevelse av eget liv vil dette best vurderes ut fra pasientenes uttalelser om hvordan de opplever tilværelsen på sykehjemmet.

Livskvaliteten kan også vurderes ved å se på om pasientene snakker mer med hverandre, leser mer i aviser, smiler mer, gir uttrykk for mindre smerter, får flere besøk, bruker færre medikamenter, sover mindre om dagen, mer/bedre søvn om natten, deltar i aktiviteter og tar egne valg om når de vil stå opp og når de vil legge seg. Andre spørsmål som derfor vil være relevant å stille i intervjusituasjonen er; Inngår slike vurderinger i fagpersonenes fortellinger i intervjuene? Har de konkrete mål for å bedre livskvaliteten til de eldre? Har sykehjemsavdelingen en overordnet målsetting som de oppfatter som førende for arbeidet? I så fall oppleves målsettingen som et hjelpemiddel for å konkretisere mål for livskvalitet knyttet til hver enkelt pasient? Jeg vil søke å få fram meninger om målsetting, verdigrunnlag, evaluering og resultater.

Det er med andre ord ønskelig å finne ut om profesjonsutøverne prioriterer psykososial omsorg. Jeg vil derfor ta opp temaet helhetlig omsorg. I helseprofesjonsutdanningene vektlegges fysiske, psykiske, sosiale, åndelige behov og helhetlig omsorg. Spørsmålet er om helseprofesjonsutdannede tenker og handler helhetlig i praksis. Eller viser de i sin praktiske utøvelse at helheten er fraværende og omsorgen som utøves er knyttet til de fysiske behovene? Kan det være slik at helhetlig omsorg er et begrep som har uklare handlingskonsekvenser? I så fall vil et oppfølgingsspørsmål om årsaker være relevant.

Fokusgrupper kan brukes til å se i hvor høy grad medlemmenes analytiske fortolkninger passer med fortolkningene til aktørene i observasjonen. Slik kan det sosialt og kulturelt implisitte som framkommer via observasjon settes ord på (Halkier & Gjerpe, 2010). Og

ikke nødvendigvis for å forkaste fortolkninger fra observasjonene til fordel for fortolkninger fra de intervjuedes fortellinger. Uttalelser fra deltakerne i gruppene er ikke mer sanne, riktige og gyldige enn andres fortolkninger.

Forforståelse og forståelse

Forforståelse er viktig å være bevisst på og samtidig være åpen for at feltet kan være annerledes enn forhåndsoppfatninger. Personene i feltet jeg går inn i har også sin forforståelse. Deres forforståelse er sentral i utforskningen for forståelse.

Observasjon krever refleksjon og ransakelse av egen forforståelse og rolle. Min forforståelse er erfaringer med eldreomsorg, som lektor i sykepleierutdanningen hvor jeg i praksisnært samarbeid har veiledet studenter i kliniske sykehjemstudier og ledelse av prosjekter i sykehjem. Eldreomsorg er kompleks og kompleksiteten har gjennom nevnte erfaringer blitt enda tydeligere for meg enn før. Erfaringene har gitt oversikt, og lært meg mye om feltets muligheter og utfordringer, samt at utvikling er gjensidig nødvendig og ønskelig til både utøveres, studenters, og framfor alt pasienters beste.

Forforståelse preger perspektiv og horisont (Warren, 2001). Her kan ligge en fare i at forforståelsen preger mine observasjoner og perspektiver og hindrer åpenhet. Åpenhet for feltet er et mål i en utforskende studie. Åpenhet kan gi ny innsikt og forståelse. Åpenhet kan på den annen side være vanskelig. Den kan vanskeliggjøre valg av hva jeg skal observere, og hvordan jeg skal sortere inntrykk og bruke dem i analysen. Observasjon vil ha noen hovedtemaer som styrer hva som skal sees etter. Utfordringen blir styrende hovedtemaer basert på mine forforståelser og antakelser, og samtidig bevare åpenhet for feltet. Fra min forforståelse har jeg tanker om å se etter helsefremmende handlinger. Handlinger som søker å bedre livskvalitet, trivsel og muligheter til å mestre de belastninger som eldre har i dagliglivet. Jeg vil også undersøke hvordan konteksten, strukturen tillater de eldre å ha kontroll og innflytelse over eget liv og delta i sosiale aktiviteter. Jeg vil se om utøverne bruker tvang unødig, passiviserer eller krenker de eldre. En annen utfordring er hvorvidt mine feltnotater blir grundige og tilstrekkelige beskrivelser over hva som faktisk skjedde. Vurderende notater gir derimot lite mening for andre som ikke har vært til stede (Fangen, 2010).

Jeg vil observere om utøverne etterspør og hjelper de eldre med å holde kontakten med familie, venner og medpasienter. Gis de eldre mulighet til å snakke om sine taps/sorgopplevelser, og blir eventuelle uttalelser aktivt lyttet til? Ser jeg situasjoner hvor de eldre gis anledning til å bearbeide tapene følelsesmessig? Hvilke tegn kan sees på at de blir lyttet til og vist interesse? Jeg vil også observere i hvilken grad utøverne stimulerer til bruk av de eldres resterende ressurser. Jeg vurderer min forforståelse som nyttig og et godt utgangspunkt for observasjonene, men også som en mulig hindring for åpenhet og som noe jeg må være bevisst og reflektere over. Å skifte perspektiv, se fra den annens perspektiv kan være en nyttig påminnelse til meg selv.

Utøverne kan oppleve min deltakende observasjon som kontroll og evaluering. Min rolle er et tema som må snakkes om i informasjonsmøte. Mine informanter har forforståelse, også av meg som forsker. I gjennomføringen må jeg være bevisst på tegn/unngå adferd som kan tyde på/oppfattes som slike hensikter. «Salmer fra kjøkkenet» (Hamer, 2003) viser et eksempel på uhensiktsmessig forskerrolle ved observasjon. En rolle hvor jeg er en «usynlig» del av virksomheten tilstrebes. En utfordring med forskerrollen i intervjuer kan være egen motstand. I så fall gjelder det å gjennomtenke og avklare motstanden som er oppstått.

Betraktninger om hvem som skal observeres må gjøres nøye (Warren, 2001). Her er tenkt å observere tjenesteutøverne, ansatte i helsefaglige stillinger i to sykehjem, en avdeling i hver av dem. Sykehjemmene utvelges fra en mellomstor by, for eksempel ett sykehjem i Porsgrunn og ett fra en bygd i øvre Telemark. Alle ansatte bortsett fra ansatte i mindre vikariat (25 % stilling eller mindre) vil bli invitert til deltakelse. Tanken bak å velge sykehjem fra både by og bygd er å finne eventuelle likheter og ulikheter.

Utforskende design har ofte behov for å gjenta datainnsamling (Kvale & Brinkmann, 2009). Det tenker jeg kan bidra til å rette opp feiltolkninger ved min forforståelse. Etter observasjonen vil tilbakemelding gis til deltakerne i et formidlingsmøte. På den måten kan jeg både få justert data og få nye data. De nye dataene må beskrives, og det må gjøres rede for hvordan de er fremkommet. Nye data kan også skaffes ved å snakke med folk flere ganger. Slik kan endring og utvikling sees, i tillegg til mulighet for å få med tidsdimensjonen. Å sikre mulighet for gjentatt datasamling formuleres i

forespørselsbrevet til deltakerne. Formuleringen må være både etisk og klok slik at folk ikke føler at samtalen var uinteressant dersom jeg ikke kommer tilbake.

Intervju tenkes som en oppfølging av observasjonene og vil ta utgangspunkt i disse. Intervju er egnet når det søkes kunnskap om språk, fortellinger, menneskelige relasjoner og kontekster (Kvale & Brinkmann, 2009). Et kjennetegn med kvalitative intervju er å stille spørsmål til det aller mest opplagte. På den måten søkes forståelse av andres meningsdannelse (Warren, 2001). Det er også en måte å sikre åpenhet på. Intervjuer er fortellinger om hvordan mennesker har oppfattet noe som har skjedd. Intervjuer favner med andre ord de subjektive opplevelsene enkeltpersoner har av hva som har foregått (Fangen, 2010) og kan få fram utøvernes forståelse.

Fokusgrupper kan gi synlige og tydelige uttrykk for kulturelle forståelser av de praksiser som inngår i den deltakende observasjonen i feltet. En ulempe er at *individuelle* handlinger og handlingsmønstre eller forståelse har en tendens til å bli underrapportert i fokusgrupper (Bloor, 2001). En annen ulempe kan være den sosiale kontrollen i fokusgruppe. Den hindrer at ulike erfaringer og perspektiver kommer fram. Men er det mulig å finne fram til de "ekte", sosialt ubesmittede data om utøvernes livsverden? En styrke ved fokusgrupper er at den sosiale samhandlingen i gruppen er kilden til data (Morgan, 1993). De ulike medlemmenes sammenlikninger av erfaringer, handlinger og forståelser i gruppeprosessen kan gi kunnskap om kompleksiteten i betydningsdannelser og sosiale praksiser. Dette er vanskelig å få fram i individuelle intervjuer eller i delvis styrte gruppeintervjuer. Medlemmene stiller spørsmål ved hverandres uttalelser og kommenterer hverandres erfaringer, handlinger og forståelse ut fra en kontekstuell forståelse som man ikke har som forsker. På den måten ligger den metodiske styrken her i det å bruke gruppen som middel til å produsere mer komplekse data, enn å interessere seg for gruppens samhandling som del av data. Hvilket tidligere var nevnt som metodisk styrke. Til gjengjeld består svakheten i at forsker også skal ta høyde for de helt konkrete gruppeeffektene som kan oppstå når det er den sosiale samhandlingen som er kilden til data (Halkier & Gjerpe, 2010). Konkrete gruppeeffekter kan være konformitet og polarisering. Begge hindrer variasjon i uttrykk for forståelse, erfaringer og handlinger. Det diskuteres om dette er en svakhet eller et vilkår for all sosial samhandling. En etisk utfordring i fokusgrupper er at medlemmene kan "sladre" til andre utenfor gruppen.

For å få fram forståelse må fokusgruppens struktur avklares (Morgan, 1997a). For det første må høyt eller lavt modereringsnivå i fokusgruppen bestemmes. For det andre strukturering av spørsmål i intervjuguiden. Det finnes tre modeller; stram, løs og en kombinasjon (Morgan, 1997b). Fordeler med *stram* er at det gir bestemt agenda og systematisk sammenligning av grupper. Forsker stiller samme spørsmål til gruppene. Ulemper med *stram* er at nyanser kan forsvinne og det er vanskelig å studere samhandling. Fordeler med *løs* er at den er mer utforskende og gir mulighet til å studere samhandling. Ulemper med *løs* er at det er vanskeligere å foreta systematisk sammenligninger. Jeg tenker en kombinasjon ved å innlede åpent og avslutte med en strammere styring. Det gir fordelen fra både den løse og den stramme modellen, samt at medlemmenes perspektiver og samhandling gis rom. I intervjuguiden vil temaene ikke skrives som spørsmål og rekkefølgen av temaene kunne variere.

Før intervjusituasjonen gis deltakerne informasjon om sted og en cirka tid for varighet og med mulighet for at det kan ta lengre tid (Warren, 2001). Jeg må også for egen del sørge for god tid til intervjuet. Til innledning vil jeg starte med å snakke om gangen i intervjuet. Det er viktig å begrunne hvorfor spørsmålene stilles, og å stille oppfølgende spørsmål. Spørsmål med spørreordene hva, hvordan og hvorfor velges ut fra deres hensikter. De to første åpner for mange mulige svar. Sistnevnte etterspør begrunnelser og forklaringer og kan være preget av egen forforståelse. I intervjuet er det viktig å gi tid, la de intervjuede få pause før neste spørsmål. Slik kan det kanskje komme opp noe nytt. Guiden har en viktig funksjon underveis i intervjuet til å sikre at temaene snakkes om. I avslutningen kan jeg sammen med deltakerne gå gjennom guiden for å sjekke ut om temaene er dekket. For å få med mest mulig data vil jeg ta opptak av intervjuene. Dersom temaene hadde vært sensible ville notater vært et alternativ (Fangen, 2010).

Hjelpemidler, måter å fremme diskusjonen eller måter å fokusere på er vurdert. Her kan brukes et aktuelt avisutklipp som avspeiler problemstillingen og temaet. Medlemmene kan spørres om avisutklippet passer for beskrivelse av deres situasjon. Hva mener dere om? De kan posisjonere seg i forhold til avisutklippet. De kan snakke om det generelt «ja, slik er det», og/eller de kan trekke inn seg selv; «slik er det ikke for meg». Dette kan bidra til variasjon i uttrykk for forståelse og erfaringer.

I kvalitativ forskning er analysen fleksibel, spørrende og gir mulighet til å gå tilbake til dataene for avklaringer slik at den får fram vesentlige sider. I analysen er det derfor viktig å konsultere tapen, og ikke legge denne vekk når materialet er transkribert. Det vil si å ha en kritisk holdning til hva en transkripsjon er. Intervju er et sensorisk møte. Tapen er ikke sensorisk, og den viser heller ikke mine veivalg. Transkripsjon hevdes å ha fått en overdreven status (Fangen, 2010). På den annen side er det viktig å bruke tid på å lese gjennom transkribert materiale, og gjerne sammen med andre. Flere øyne kan oppdage flere ting i materialet. Bearbeidelsen av fokusgruppedata må gjøres ved egnet tilnærming. Eksempler på tilnærminger er innholdsanalyse, naturalistisk analyse og etnometodologisk analyse (Morgan, 1997a). Analysen vil gjøres på grunnlag av datamaterialet og føringer som ligger i teori og egen forståelse av tema.

Asymmetri

Forskningsintervjuet er en profesjonell samtale, ikke en alminnelig samtale, men et middel for forskeren (Kvale & Brinkmann, 2009). Intervjusituasjoner har et asymmetrisk maktforhold mellom de som intervjues og forsker. Forsker starter, bestemmer spørsmål, avslutter intervjuet, samt fortolker utsagn. Intervju kan være manipulerende. Alt dette fører til et asymmetrisk forhold som må håndteres etisk og ansvarlig (Kvale & Brinkmann, 2009). Forholdet krever at forsker reflekterer over maktens rolle i intervjuet. De intervjuede sier mye om seg selv, men får liten viten om forskeren. Å skape en god relasjon er viktig. Fortrolighet kan gjerne oppstå, men her er også en fare for at rollen går over i terapi.

I intervjusituasjoner svarer respondentene med talehandlinger. Både intervjuer og intervjuede handler. Det er viktig å være oppmerksom på at ikke bare den som intervjuer, men også den intervjuede utfører ulike typer handlinger gjennom intervjuet. Disse handlingene må forskeren søke å identifisere (kritikk, forsvar osv.). I et intervju veksler deltakerne mellom egen historie og det generelle, fra det personlige til det allmenne (Kvale & Brinkmann, 2009).

En utfordring ved intervju er at uttalte ord eller setninger ikke kan unnskyldes. I det de er uttalt vil de være der. Forsker har et spesielt ansvar for å utforme spørsmålene klokt og med grundig gjennomarbeidelse. Hvordan de skal stilles, hvorfor og hva de skal brukes til. Dette kan bidra til å håndtere en asymmetrisk situasjon. Spørsmålene må få fram

hva den andre har tenkt og refleksjonen rundt dette. Intervju kan være et rom for refleksjon og artikulering. I et intervju forsøker man å få folk til å tenke med ord og begreper og å artikulere disse. Artikulasjonen er nødvendig for refleksjon. Ved artikulering hører partene hva som blir sagt, og de vil tenke over hva som blir sagt.

Metakommunikasjon foregår hele tiden, og er viktig i hele prosessen. Det kan gjøres ved å ta et skritt tilbake og stille meg selv spørsmål. Den må brukes til oppmerksomhet på relasjonen. Metakommunikasjon vises også i nonverbal kommunikasjon og kan prege intervjuet ved umerkelige og ureflekterte utsagn. Folk samtaler og samtaler om samtalen. Underveis vil det være viktig med slike kommentarer som; "har jeg fått det riktig nå", "er det riktig forstått" osv. I tillegg til å gi anerkjennelse til deltakernes utsagn. Det asymmetriske forholdet i intervjusituasjonen kan være gjenstand for metakommunikasjon. Det er ikke alltid de intervjuede som er avmektig. Noen ganger er forsker avmektig, mangler kontroll, mister muligheten for viktig informasjon. Forsker er avhengig av informantene og det de bringer. Rollene kan skifte underveis i prosessen. Slik er metakommunikasjon nyttig.

Utfordringenes teoretiske sammenheng

Forskningsmessig tilnærming og valg av metoder må nedfelles i en plan. Min analytiske plan inneholder overordnede valg som vitenskapsteoretisk konstruktivisme og kombinasjon av observasjon og fokusgrupper. I tillegg til alle praktiske metodevalg som for eksempel hvem skal observeres og intervjues, hvor, hvordan rekrutteres, og hvor mange. Planen skal medvirke til utforsking av problemstillingen og krever at de ulike delene i den samlede analytiske planen må henge sammen (Halkier & Gjerpe, 2010).

Selv om man som forsker håndterer de metodologiske utfordringene; nærhet og distanse, taus kunnskap, forforståelse og forståelse, samt asymmetri fås ikke «sannheten» om feltet. Sannheten er alltid konstruert, den er ikke varig og evig. Resultater av fokusgruppeintervju kan være deltakernes bevisstgjøring og refleksjon. Hvilket kan føre til ny innsikt, forståelse og handling. Refleksjon kan både inneholde en tilbakeskuende refleksjon over erfaring og en refleksjon i handlingen (Schön, 1983, 1987). Slik kan fokusgruppeintervju bli en intervensjon ved å gjøre til gjenstand det som fremkommer; det som skjer i intervjuet og i konteksten. Hvert spørsmål gir en liten kontekst og en ny ramme å tenke innenfor.

Med et praksisteoretisk perspektiv ser man på sosiale praksiser, deres utførelse og gjennomføring. De sosiale praksisene er organisert ved mange ulike elementer som inngår i en sammenheng, for eksempel mentale og fysiske aktiviteter, bruk av kunnskap, gjenstander og prosedyrer, samt følelsesmessige tilstander (Halkier & Gjerpe, 2010). Ut fra en konstruktivistisk metode kan dataene fra observasjon og intervju forstås som uttrykk for sosial handling eller utførelser (Atkinson & Coffey, 2003). De kan gi forståelse for handlinger og fortellinger om handlinger. Vitenskapsteoretisk konstruktivisme antar at mennesker alltid konstruerer sine individuelle beretninger og forståelser i forhold til forståelsen av sosiale relasjoner (Atkinson & Coffey, 2003). Utøverne som observeres vil kanskje handle annerledes enn de vanligvis gjør når de vet at de blir observert. Profesjonsutøverne i fokusgruppene vil kanskje framlegge andre ting ovenfor hverandre enn for øvrige medarbeidere som hjelpepleiere eller omsorgsarbeidere. Verken den ene eller den andre konstruksjonen utgjør sannheten om dem som utøvere. Dataene må ses i et slikt lys. Alle bidrar til fortellingen om hva de gjør, hvordan de gjør det og deres bakenforliggende tanker.

Forskningen kan ikke forholde seg nøytral og objektiv til sosiale fenomener (Habermas, 1984). Derfor er det viktig å tydeliggjøre egen posisjon og reflekterer kritisk over den. Jeg må være oppmerksom på at hva jeg fokuserer på, hvordan jeg tolker og presenterer det, enten bekrefter eller kritiserer rådende forhold. Med et kritisk blikk skal jeg helst både forstå og kritisere strukturer, rammer og mekanismer som hemmer og hindrer. Forståelse trenger ikke stå i motsetning til et kritisk perspektiv, men er heller en forutsetning for det. For å kunne avdekke og kritisere, må jeg også forstå hvordan det henger sammen. Med den konstruktivistiske vitenskapsteorien kan det argumenteres for at i problemstillingene arbeides med komplekse spørsmål (Kvale & Brinkmann, 2009). Spørsmålsstillinger, valg av metoder og overnevnte metodologiske utfordringer sees i lys av teorien. Hvilket tilsier at studien gir innsikt i hvordan utøverne konstruerer sine fortellinger i forhold til forståelsen av sosiale relasjoner.

I dette essayet har jeg presentert noen utvalgte metodologiske utfordringer i lys av min planlagte studie.

Referanseliste

- Atkinson, P., & Coffey, A. (2003). Postmodern Interviewing. I J. F. Gubrium & J. A. Holstein (Red.), (287 s.). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Bloor, M. (2001). *Focus groups in social research*. London: Sage.
- Fangen, K. (2010). *Deltagende observasjon*. Bergen: Fagbokforl.
- Fangen, K., & Sævi, A.-M. (2011). *Mange ulike metoder*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Gubrium, J. F., & Holstein, J. A. (1997). *The new language of qualitative method*. New York: Oxford University Press.
- Gubrium, J. F., & Holstein, J. A. (2003). From the Individual Interview to the Interview Society. I J. F. Gubrium & J. A. Holstein (Red.), *Postmodern Interviewing* (287). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action - Reason and Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press.
- Halkier, B., & Gjerpe, K. (2010). *Fokusgrupper*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Hamer, B. (Writer) (2003). *Salmer fra kjøkkenet*. [S.l]: Bul-Bul film.
- Karoliussen, M. (2011). *Nightingales arv - ny forståelse: sykepleiens kjerne; verdier, intensjon og handling*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju* (2. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Morgan, D. (1993). When to use Focus Groups and why. I D. L. Morgan (Red.), *Successful Focus Groups*. London: Sage.
- Morgan, D. (1997a). Conducting and analyzing Focus Groups. I D. L. Morgan (Red.), *Focus groups as qualitative research* (VIII, 80 s.). Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
- Morgan, D. (1997b). Planning and research design for focus groups. I D. L. Morgan (Red.), *Focus groups as qualitative research* (VIII, 80 s.). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Polanyi, M. (2000). *Den tause dimensjonen: en innføring i taus kunnskap*. Oslo: Spartacus.
- Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner: how professionals think in action*. New York: Basic Books.
- Schön, D. A. (1987). *Educating the reflective practitioner*. San Francisco, Calif.: Jossey-Bass.
- Skjervheim, H. (1996). *Deltakar og tilskodar og andre essays*. Oslo: Aschehoug.
- St. meld nr. 25 (2005-2006). *Mestring, muligheter og mening. Framtidas omsorgsutfordringer*.
- St. meld nr. 45 (2002-2003). *Betre kvalitet i dei kommunale pleie- og omsorgstjenestene*.
- St. meld nr. 47 (2008-2009). *Samhandlingsreformen. Rett behandling-på rett sted-til rett tid*.
- Warren, C. (2001). Qualitative Interviewing. I J. F. Gubrium & J. A. Holstein (Red.), *Handbook of interview research: context & method* (XIII, 981 s.). Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.